

ODESKI ALMANACH „PODAROK BIEDNYM” – TEKSTY I KONTEKSTY (NIE TYLKO) MICKIEWICZOWSKIE

Rzecz ciekawą jest, że rosyjscy
tłumacze Mickiewicza (...) czasem
stali na uboczu dróg literackich.

Sergiusz Kułakowski¹

Czatyrdah – trzynasty z sonetów krymskich Adama Mickiewicza, po raz pierwszy opublikowany w 1826 roku – doczekał się w czasach romantyzmu wielu przekładów na język rosyjski². Redaktorzy antologii rosyjskich tłumaczeń tego cyklu z 1998 roku, uwzględniającej przekłady *Czatyrdahu* pióra Iwana Kozłowa, Wasilija Szczastnego, Wasilija Lubicza-Romanowicza, Afanasija Sowinskiego, Dmitrija Chwostowa i Piotra Wiaziemskiego, nazwali je przekładami nie czasów romantyzmu, lecz „czasów puszkiniowskich”³, zapewne dlatego, że publikację przygotowali w ramach międzynarodowego projektu „Puszkina i Mickiewicz”, realizowanego przez Państwowe Muzeum A.S. Puszkina w Moskwie i Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie⁴. Źródłem tekstów – poza

¹ S. Kułakowski, *Dzieła Adama Mickiewicza w przekładach na język rosyjski*, „Kamena” 10/1934, s. 182.

² Zob. *Polska literatura piękna od XVI w. do początku XX w. w wydawnictwach rosyjskich i radzieckich*, t. 3: (Adam Mickiewicz. Bibliografia przekładów i literatury krytycznej w języku rosyjskim wydanych w latach 1825–1981), red. I. Kurant, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, s. 67.

³ Tu i dalej, o ile nie podano inaczej, przekład własny – M. D.

⁴ *Крымские сонеты Адама Мицкевича в русских переводах пушкинского времени*, ред. О. Авилова, Ю. Ульянова, Москва 1998. Publikacja składa się z trzech zbiorów, obejmujących faksymile wydania sonetów Mickiewicza (*Sonety Adama Mickiewicza*, W Drukarni Uniwersytetu. Nakładem Autora, Moskwa 1826), wybór przekładów dziewięciu tłumaczy

Czatyrdahem w przekładzie Chwostowa – stało się leningradzkie wydanie sonetów Mickiewicza w opracowaniu Siemiona Łandy⁵. Współczesne wydania – przy wszystkich swoich zaletach, poczynając od komentarzy historycznoliterackich, a skończywszy na aparacie pomocniczym w postaci indeksów nazwisk i nazw geograficznych czy bibliografii – nie dają możliwości ujrzenia danego przekładu w jego pierwotnym „środowisku”, przyjęcia perspektywy pierwszych czytelników, wreszcie poczucia atmosfery tamtej epoki. Dlatego przedmiotem zainteresowania stanie się w niniejszym artykule nie tylko jeden z przekładów *Czatyrdahu*, ale i miejsce, w którym ukazał się on po raz pierwszy.

Wybór padł na przekład Afanasija Anastasiewicza Sowinskiego (lub Sawinskiego), autora wierszy zebranych w dwóch tomikach *Podarunek płci pięknej* (*Подарок прекрасному полу*, 1846), tłumacza poezji nie tylko Adama Mickiewicza, ale też Horacego i Friedricha Schillera, wykładowcy gimnazjum w Nieżynie⁶. Jego tłumaczenie *Czatyrdahu* zostało opublikowane w 1834 roku w odeskim almanachu literackim „Podarok biednym” („Подарок бедным”)⁷, dotąd rozpatrywanym albo w kontekście działalności dobroczynnej i zestawianym z miesięcznikiem „Журнал Императорского человеколюбивого общества” („Журнал Императорского человеколюбивого общества”), wychodzącym w latach 1817–1826 roku w Petersburgu⁸, albo z perspektywy genderowej⁹, albo przez pryzmat środowiska literackiego Odessy XIX wieku¹⁰. Spod pióra Sowinskiego wyszedł też przekład wiersza Mickiewicza *Ranek i wieczór*, którego miejscem zamieszkania stał się „Odesskij Wiestnik” („Одесский вестник”) z 1833 roku¹¹.

rosyjskich i przekłady Piotra Wiaziemskiego. Wydanie to posłuży za podstawę cytowania *Czatyrdahu* Mickiewicza w niniejszym artykule (s. 27); adres bibliograficzny będzie dalej pomijany.

⁵ A. Мицкевич, Сонеты, ред. С.С. Ланда, Ленинград 1976.

⁶ Zob. o autorze: С.С. Ланда, *Примечания*, [w:] A. Мицкевич, *Сонеты...*, dz. cyt., s. 322–323; <https://fantlab.ru/translator19099> [dostęp: 3.09.2022].

⁷ [A.] Мицкевич, *Чатырдаг. 13-й Крымский Сонет Мицкевича*, [Пер.] А. Совинский, Подарок бедным, альманах на 1834 год, изданный Новороссийским женским обществом призрения бедных, 1834, s. 117. W kolejnych adresach bibliograficznych podawana będzie wersja tytułu almanachu skrócona do pierwszego członu.

⁸ Zob. M. Dąbrowska, *Dobroczynność w Rosji w świetle publikacji w czasopiśmie i almanachach literackich pierwszej połowy XIX wieku*, „Studia Rossica Posnaniensia” XLV/2020, nr 2, s. 55–65.

⁹ Zob. И.Е. Прохорова, Альманах «Подарок бедным» (1834) и гендерный подход в историко-журналистских исследованиях, „Медиаскоп” 3/2016, <http://www.mediascope.ru/node/2162> [dostęp: 1.09.2022].

¹⁰ Zob. Л. Лісунець, Жінки-благодійниці як засновниці літературних альманахів «Подарок бедным» та «La Queteuse» в Одесі, „Актуальні проблеми вітчужиної та всесвітньої історії” 17/2014, <https://periodicals.karazin.ua/apvvi/article/view/497> [dostęp: 29.08.2022].

¹¹ [A. Мицкевич], *Утро и вечер*, Пер. А. Совинского, „Литературные листки” (Прибавление к „Одесскому вестнику”) 31–32/1833, s. 279–280.

„Подарок бедным” wydało Noworosyjskie Kobiectwo Towarzystwo Opieki nad Biednymi. Na jego stronie tytułowej widnieje motto zaczerpnięte z pierwszej księgi *Eneidy* Wergiliusza „Miseris succurrere disco” („Umiemy wspomagać nędzarze”)¹², wskazujące, podobnie jak jego tytuł i dwa otwierające go artykuły Aleksandra Sturdzy *O dobroczynności prywatnej* oraz *O dobroczynności publicznej*, na okoliczności wydania. W zamieszczonej w gazecie „Siewiernaja Pczela” („Северная пчела”) w 1834 roku recenzji almanachu czytamy, że jego wydanie było elementem akcji pomocowej dla ofiar nieurodzaju, obok zbiorów pieniędzy, balów, spektakli i koncertów¹³. Recenzent, którym, według Abrama Rejtblata, był Władimir Strojew¹⁴, ocenił go pozytywnie, nazwał „przemiałą, arcyciekawą, piękną książką”, w której „szczególnie hojnie przygotowały podarki damy, co u nas jest wielką rzadkością”, zakwestionował natomiast jego przynależność do almanachów¹⁵. Podobnym tropem w kwestii przynależności genologicznej poszedł sam Rejtblat¹⁶, w odróżnieniu przede wszystkim od Nikołaja Smirnowa-Sokolskiego¹⁷.

Jeśli nawet „Подарок бедным” nie wykazuje się wszystkimi cechami almanachu, to – mając to określenie w swoim tytule – mógł się kojarzyć z nim czytelnikom tamtych czasów, które krytyk literacki Wissarion Bielinski nazwał „okresem almanachowym”, datując go na rok 1823 i ponad dziesięć następnych lat¹⁸. Można dodać, także z myślą o przyszłych badaniach, że odeska publikacja ukazała się w języku rosyjskim, ale miała również wersję francuskojęzyczną (o tytule zmienionym na *Le Quêteuse* i innej zawartości)¹⁹, zapowiedzianą w przypisie redakcji

¹² Publiusz Wergiliusz Maro, *Eneida*, przekł. T. Karyłowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1981, s. 33.

¹³ V.V.V. [B. Строев], «Подарок Бедным. Альманах на 1834-й год». Одесса 1834, „Северная пчела” 128/1834, s. 509.

¹⁴ А.И. Рейтблат, *Литературный альманах 1820–1830-х гг. как социокультурная форма*, [w:] *Новые безделки. Сборник статей к 60-летию В.Э. Вацура*, ред. С. И. Панов, Москва 1995–1996, s. 179.

¹⁵ V.V.V. [B. Строев], *Подарок Бедным. Альманах на 1834-й год...*, dz. cyt., s. 509.

¹⁶ А.И. Рейтблат, *Литературный альманах...*, dz. cyt., s. 168.

¹⁷ Н. Смирнов-Сокольский, *Русские литературные альманахи и сборники XVIII–XX вв.*, Москва 1965, s. 188.

¹⁸ В. Белинский, *Одесский альманах на 1840 год*. Одесса 1839, [w:] *Его же, Полное собрание сочинений*, т. 4 („Статьи и рецензии 1840–1841”), Москва 1954, s. 120.

¹⁹ Wydawnictwa periodyczne w języku rosyjskim i francuskim stanowiły w Odessie zjawisko powszechniejsze, by wymienić jako przykład gazetę „Одесский Вестник” („Одесский вестник”), od 1827 roku dwujęzyczną, a od 1831 wychodzącą w dwóch samodzielnych wersjach językowych. W numerze z 25 sierpnia 1834 roku czytamy o nieurodzaju i pomocy dla potrzebujących, w tym samym roku pojawia się tu też wzmianka o przygotowywaniu almanachu „Подарок бедным”. Zob.: *Одесса в 1834 году. По материалам газеты «Одесский вестник» 1834 г.*, <https://museum-literature.odessa.ua/ru/project/odessa-v-1834-godu-po-materyalam-gazety-odesskiy-vestnyk-1834-g/> [dostęp: 29.08.2022].

do spisu treści edycji rosyjskiej. Pośrednie stanowisko wobec „almanachowości” odeskiej publikacji zajęła Ludmiła Lisuniec, uznająca wprawdzie „Podarok biednym” za almanach, ale zaznaczająca jednocześnie, że reprezentuje on jego specyficzną odmianę – almanach o charakterze dobroczynnym²⁰.

Ważniejsze jednak niż przynależność do almanachów literackich wydają się dwie inne wspomniane wcześniej kwestie, mianowicie związek z działalnością dobroczynną i znaczny udział kobiet w jego powstaniu. Skoro dochód ze sprzedaży publikacji miał być przeznaczony dla potrzebujących, powinien być on więc jak najwyższy, jej zawartość musiała jawić się jako atrakcyjna dla czytelników, jeśli by uznali ją bowiem za mało zajmującą, cel społeczny nie zostałby osiągnięty. *Czatyrdah* Mickiewicza musiał zostać uznany zatem za spełniający kryteria nowości i atrakcyjności. O kobiecym obliczu publikacji świadczy obecność kobiet wśród autorek tekstów oraz zamieszczenie obszernego przeglądowego artykułu Iwana Kiriejewskiego o twórczości literackiej Rosjank *O rosyjskich pisarkach. (List do Anny Pietrowny Zontag)*²¹. Taki wniosek można sformułować już po pobieżnym zaznajomieniu się z zawartością, jej uważniejsze przestudiowanie pozwala powiedzieć jednak więcej, mianowicie, że „sygnały” myślenia o kobietach dochodzą tu do czytelnika zewsząd, poczynając od motta, bowiem słowa o wspomaganiu nędzarzy wypowiada w *Eneidzie* Dydona. Co więcej, do takiego wniosku można dojść po rozpoznaniu całokształtu twórczości literatów zaangażowanych w odeskie przedsięwzięcie, by tym razem przywołać tłumacza *Czatyrdahu* i niemal bliźniacze podobieństwo tytułu almanachu i jego późniejszego zbioru poezji *Podarunek płci pięknej*.

„Podarok biednym” składa się z dwóch części zatytułowanych *Proza* i *Wiersze*. Podział materiału w każdej z nich opiera się na kryterium autorskim. Czytelnik otrzymywał niejako od każdego autora podarunek w postaci jednego lub kilku utworów. W dziale *Proza* znalazły się teksty (w całości lub we fragmencie) sześciu pisarzy, z których czterech zostało wymienionych z nazwiska (A.S. Sturdza, P.T. Morozow, I.W. Kiriejewski, S.W. Safonow). Na dział *Wiersze* złożyły się teksty (oryginalne lub tłumaczone) S.G. Raicza, A.A. Sowinskiego, N.N. Kryłowej, N.N. Tiepłowej, W.G. Tieplakowa, S.P. Szewyriowa i autorki oznaczonej jako „-aja”. Łącznie zostały opublikowane dwadzieścia cztery utwory: osiem prozatorskich i szesnaście poetyckich. Pod względem genologicznym i tematycznym tworzą one

²⁰ Por. Ю.Б. Балашова, *Специализированные разновидности альманаха (историко-типологическая модель)*, „Вестник университета Российской академии образования” 2/2009, s. 36–39.

²¹ Zob. M. Dąbrowska, *Pisarki rosyjskie. Wokół artykułu Iwana Kiriejewskiego z 1833 roku*, [w:] *Kobiety w Europie Środkowo-Wschodniej w perspektywie interdyscyplinarnej*, red. J. Getka, I. Krycka-Michnowska, Warszawa 2020, s. 151–161.

niezwykle zróżnicowany krajobraz: artykuły publicystyczne o tematyce społecznej i literackiej sąsiadują z zapiskami podróжными, a liryki pejzażowe z fragmentem pieśni trzynastej poematu Ludovica Ariosta *Orland Szalony*.

O zawartości almanachu zadecydowały w dużej mierze kontakty jego pomysłodawców. Tak stało się też w przypadku Sowinskiego, który, jak stwierdza Lisuniec, otrzymał propozycję opublikowania w nim swoich utworów i oddał do druku wiersz *Sierotka* oraz przekład *Czatyrdahu*²². Szczególnie sprawnie toczyło się pozyskanie przez Roksandrę Edling wierszy Wiktora Tieplakowa. „Szu-ka ona współpracowników, wie, co mają autorzy, obserwuje, jakie prace zostały przyjęte przez inne czasopisma i czy można wykorzystać je w almanachu. (...) W lutym – marcu 1834 roku napisała do Tieplakowa, że wie o tym, że w dwóch pierwszych numerach «Teleskopu» nie ma jego *Pieśni Kozaka*” – pisała o Edling, wiceprzewodniczącej odeskiej organizacji dobroczynnej, Z. Boriniewicz-Babajcewa, samą zaś organizację nazwała „damskim kółkiem”²³. Oto zaś słowa samej Edling z listu do Tieplakowa z lutego lub marca 1834 roku: „Dowiedziałam się wczoraj wieczorem, że w dwóch pierwszych numerach «Teleskopu» nie ma *Pieśni Kozaka*. Mam nadzieję, że Pan ją nam da, (...) dziś wieczór, aby przenieść przez ogień czyścica, czyli cenzury, możliwie najszybciej”²⁴. Przejście przez „czyścicę” zakończyło się sukcesem, w liście z marca tego roku Edling pisała, że dzięki poecie i jego wierszowi „almanach będzie miał powodzenie”²⁵. *Pieśń Kozaka* stała się jednym z trzech wierszy poety zamieszczonych w almanachu. I jeszcze dwa przykłady kontaktów redaktorów almanachu z autorami (czy potencjalnymi autorami). Edling była starszą siostrą Aleksandra Sturdzy, którego dwa artykuły o dobroczynności otwierały, jak wiemy, „Podarok biednym”. Na czele „damskiego kółka” stała Jelizawieta Woroncowa, która z prośbą o przesłanie tekstu do almanachu zwróciła się w liście z 26 grudnia 1833 roku do Aleksandra Puszkina²⁶ (co prawda publikacja nie doszła do skutku, ale znaczące wydaje się samo wystosowanie prośby, a jeszcze bardziej wydobyć go na światło dzienne przez polskiego i rosyjskiego badacza²⁷).

²² Л. Лісунець, *Жінки-благодійниці...*, dz. cyt., <https://periodicals.karazin.ua/apvvi/article/view/497> [dostęp: 29.08.2022].

²³ З. Бориневич-Бабайцева, *Пушкин и одесские альманахи*, [w:] Пушкин. Статьи и материалы, ред. М.П. Алексеев, вып. 2, Одесса 1926, с. 59.

²⁴ [Р.С. Эдлинг], *Письма гр. Р.С. Эдлинг к В.Г. Теплякову*, „Русский библиофил” 5/1916, с. 20.

²⁵ Тамże, s. 21.

²⁶ Zob.: [Е.К. Воронцова], Е.К. Воронцова – Пушкину. 26 декабря 1833 г. Одесса, <http://pushkin-lit.ru/pushkin/pisma/pushkinu-868.htm> [dostęp: 31.08.2022].

²⁷ J. Maślanka, *Nieznany list Puszkina*, „Pamiętnik Literacki” 1–2/1956, s. 179–188; М.П. Алексеев, *Новое письмо Пушкина*, „Известия Академии Наук СССР. Отделение литературы и языка” XV/1956, вып. 3, с. 250–254.

Kryterium kwalifikowania tekstów do opublikowania w almanachu musiała być także, o czym była już mowa, atrakcyjność czytelnicza, „świeżość” utworu, rozumiana jako wpisywanie się go w szeroko rozumianą współczesność, jego korespondowanie z czasem, miejscem i okolicznościami. Każdy utwór mógł uchodzić za „świeży” z innego powodu, poczynając od noworocznego „tu i teraz”²⁸, odnoszenia się do wydarzeń niedawnych²⁹ albo oczekiwanych³⁰, a kończąc na nieodległym czasie powstania³¹ i związku autora z miejscowym środowiskiem³².

Sonet polskiego poety jest jednym z czterech utworów umieszczonych pod nazwiskiem Sowinskiego. W spisie treści i tekście głównym almanachu *Czatyrdah* został opatrzony dopiskiem „13-ty Krymski Sonet Mickiewicza”, pod jego tekstem znajdujemy przypis tłumacza o treści „pozostałe Sonety Krymskie zostały przetłumaczone przeze mnie w rozmiarze oryginału”³³. Owe „pozostałe Sonety Krymskie” w tłumaczeniu Sowinskiego pozostają nieznane. Obok *Czatyrdahu* spuściznę Sowinskiego reprezentuje w odeskiej publikacji wiersz *Sierotka* i dwa przekłady z języka niemieckiego: o „niemowlęciu w kołysce” z podtytułem *Z Schillera* oraz o „źródle wypływającym ze skały” z podtytułem *Z niemieckiego*³⁴. *Czatyrdah* jest bez wątpienia najłatwiejszym do zidentyfikowania przez czytelnika almanachu dziełem autora zagranicznego. Pada nazwisko jego twórcy, niezmieniony w stosunku do oryginału pozostaje tytuł, wskazana jest przynależność do cyklu sonetów krymskich oraz miejsce (numer) w nim otrzymany. Wobec ogólnikowego oznaczenia genezy dwóch ostatnich wierszy w przekładzie Sowinskiego tytuł *Czatyrdah. 13-ty Krymski Sonet Mickiewicza* brzmi niemal jak dokładny adres bibliograficzny.

W tym ostatnim kontekście zasadne wydaje się przytoczenie komentarza Mariana Jakóbca z recenzji wydania *Sonetów krymskich* w opracowaniu Łandy:

²⁸ Nr.: П.Т. Морозов, Праздники Рождества Христова и Новый год в Одессе, „Подарок бедным” 1834, с. 90–102.

²⁹ Nr.: С.В. Сафонов, Этна (отрывок из путевых записок, веденных в 1830, 1831 и 1832 годах), „Подарок бедным” 1834, с. 182–196.

³⁰ Nr.: М.Л.М., Краткая историческая выписка об ожидаемой в 1835 году комете, „Подарок бедным” 1834, с. 159–174.

³¹ Nr.: И. Киреевский, О русских писательницах. (Письмо к Анне Петровне Зонтаг), „Подарок бедным” 1834, с. 120–151. Pod artykułem widnieje dopisek: „Moskwa, 10-go grudnia 1833”.

³² Nr.: А.С. Стурдза, О частной благотворительности, „Подарок бедным” 1834, с. 1–18; А.С. Стурдза, О благотворительности общественной, „Подарок бедным” 1834, с. 19–43.

³³ [А.] Мицкевич, Чатырдаг..., dz. cyt., с. 117.

³⁴ А. Совинский, Сиротка, „Подарок бедным” 1834, с. 118; [Б.п.], К младенцу в колыбели, [Пер.] А. Совинский, „Подарок бедным” 1834, с. 119; [Б.п.], Надпись к источнику, текущему из скалы. (С немецкого), [Пер.] А. Совинский, „Подарок бедным” 1834, с. 119 (nazwisko Sowinskiego widnieje pod tekstami dwóch ostatnich).

„w roku 1834 władze carskie wydały zakaz nie tylko publikowania utworów Mickiewicza i sprowadzania ich z zagranicy, lecz nawet wymieniania jego nazwiska w druku, stąd też kolejne przekłady *Sonetów* ukazywały się bez (...) nazwiska poety (...); tylko Afanasij Sowiński, wykładowca słynnego gimnazjum rosyjskiego w Nieżynie, kontynuator tradycji anakreontycznej w poezji rosyjskiej, mógł jeszcze podać to nazwisko przy ogłoszonym w jednym z almanachów odeskich (...) *Czatyrdahu*”³⁵.

Otrzymując tak precyzyjną informację o sonecie, czytelnik odeskiej publikacji miał szansę dostrzec jego usytuowanie w strukturze cyklu, o ile, co oczywiste, był po lekturze jego całości. Przez późniejszych badaczy usytuowanie *Czatyrdahu* w całości *Sonetów krymskich* określane jest w różny sposób. Władysław Folkierski widział w nim ostatni sonet z czterech związanych z krymskimi dolinami (po *Bajdarach*, *Ałuszczie w dzień* i *Ałuszczie w nocy*)³⁶. Według Juliusza Kleinera, był on ostatnim z trzech sonetów-obrazów (po *Ałuszczie w dzień* i *Ałuszczie w nocy*)³⁷. Propozycje Folkierskiego i Kleinera skomentował i rozwinął potem Czesław Zgorzelski³⁸.

Jeżeli podobny zabieg, czyli spojrzenie na całość i próbę określenia w niej miejsca danego utworu, zastosujemy nie wobec cyklu sonetów krymskich, lecz względem almanachu „Podarok biednym”, to okaże się, że *Czatyrdah* reprezentuje w nim grupę tekstów o charakterze pejzażowo-refleksyjnym, poświęconych miejscom i obiektom, które z racji walorów naturalnych i zakorzenienia kulturowego przyciągały zainteresowanie przybyszów z zewnątrz. Zasadniczy zrąb tego korpusu tworzą teksty o Włoszech³⁹, jak wiadomo, bardzo modnym celu peregrynacji w czasach romantyzmu (podobnie jak wcześniej, w Oświeceniu), ale zaliczyć można do niego również *Czatyrdah*. Co więcej, sonet Mickiewicza jest jedyną pozycją w odeskim almanachu, która w wyszukanej, kunsztownej poetyckiej formie prezentuje wizję obszaru położonego w stosunkowo niewielkiej odległości od miejsca wydania. Do tego jest to wizja cudzoziemca, człowieka z Północy przybyłego na Południe, przekazana przez tłumacza odbiorcom publikacji wydanej na owym Południu. Status *Czatyrdahu* w odeskiej publikacji jest więc w znacznym stopniu wyjątkowy, niepowtarzalny, ale jednocześnie utwór ten jawi się jako ściśle korespondujący z innymi zamieszczonymi pozycjami oraz z samym miejscem wydania.

³⁵ M. Jakóbiec, «Адам Мицкевич „Сонеты”. Издание подготовил С.С. Ланда, Ленинград 1976, Издательство „Наука», „Pamiętnik Literacki” 1/1978, s. 330.

³⁶ *Sonet polski. Wybór tekstów*, wstęp i objaśnienia W. Folkierski, Kraków 1925, s. 81.

³⁷ J. Kleiner, *Mickiewicz*, t. 1: *Dzieje Gustawa*, Lublin 1995, s. 591.

³⁸ C. Zgorzelski, *O sztuce poetyckiej Mickiewicza. Próby zbliżeń i uogólnień*, Warszawa 1976, s. 252–254.

³⁹ Na przykład: С.П. Шевырев, *Глаза Италии*, „Подарок бедным” 1834, с. 178.

Wypada przypomnieć w tym kontekście, że Czatyrdah (Czatyrdah; ukr. *Чатир-даг*, krymskotat. *Çatır Dağ*, ros. *Чатыр-даг*) to nazwa masywu górskiego na Półwyspie Krymskim o kształcie przypominającym namiot. Polski romantyk poświęcił mu dwa sonety krymskie: poza *Czatyrdahem* jest to *Widok gór ze stepów Kozłowa*, oznaczony w cyklu numerem piątym.

Przekład Sowinskiego obejmuje pełny tekst sonetu Mickiewicza i ma charakter poetycki. Decyzja o przekładzie wierszem nie była oczywistością, gdyż Piotr Wiaziński, dla przykładu, przetłumaczył *Stepy akermzańskie* prozą. Sowinski zachował tytuł utworu oraz monolog (czy rozbudowaną apostrofę) Mirzy, wschodniego przewodnika, jako oś konstrukcyjną wypowiedzi. W ogólnych rysach pozostał wierny także oryginalnej organizacji wersyfikacyjnej, stanowiącej jeden z głównych wyróżników sonetu: po dwóch czterowierszach następuje sześciowiersz podzielony na dwa trójwiersze. W tekście źródłowym czterowiersze mają rymy *abba abba*, a trójwiersze *cdd cdc*, w przekładzie ich układ jest swobodniejszy, gdyż tak samo jak w oryginale prezentuje się tylko w czterowierszach. Odstępstwo tłumacza od powtórzenia strony formalnej oryginału jest jednak na tyle małe, że Siemion Łanda mógł sformułować następujący wniosek: „w Mickiewiczu Sowinskiego pociągała najwyraźniej klasyczna precyzja formy sonetu, którą przekazał z wielką dokładnością w odróżnieniu od wielu współczesnych mu przekładów”⁴⁰.

Jak widać, badacz wystawił przekładowi Sowinskiego pozytywną opinię. Znacznie gorsze oceny otrzymywała oryginalna twórczość poetycka Sowinskiego, dziś kojarzona bodaj jeszcze słabiej niż jego tłumaczenia. Za przykład może służyć notka o zbiorze *Podarunek płci pięknej* w czasopiśmie „Oтечественныя записки” („Отечественные записки”) z 1847 roku, zakończona ironicznym komentarzem na temat egzaltacji poety: „Czy słyszycie? Ma on zasadę: czuć niebo we krwi! Czyżbyście nie chcieli, żeby autor nie mówił o niebie, skoro gra w nim krew? Przecież w tej krwi jest niebo!”⁴¹. Z pewną przesadą można powiedzieć, że jeśli Sowinski w ogóle zapisał się w historii literatury, to bardziej właśnie jako tłumacz Mickiewicza niż autor oryginalnych wierszy. I druga uwaga: jeśli w poezji własnej Sowinski tkwił jeszcze w poetyce sentymentalnej, to przekład sonetu był dla niego wymagającym spotkaniem z romantyzmem.

Wróćmy jednak do samego sonetu, by kontynuować porównanie przekładu z oryginałem. Ponieważ wcześniej przywołane zostały propozycje osadzenia go w całości *Sonetów krymskich* Władysława Folkierskiego (ogład z doliny) i Juliusza

⁴⁰ С.С. Ланда, *Примечания*, [w:] А. Мицкевич, *Сонеты...*, dz. cyt., s. 323.

⁴¹ [Б.п.], 129. «Подарок прекрасному полу». *Стихотворения А. Савинского*. Москва. В университетской тип. 1846, „Отечественные записки” 52/1847, отд. 6, с. 68.

Kleiner (sonet-obraz), skupimy się przy rozpatrywaniu poczynąń translatorskich właśnie na wizji przestrzennej i sposobie obrazowania.

Opis Czatyrdahu Mickiewicz oparł na ciągu porównaniowo-peryfrastycznym, skojarzeniu go w dwóch pierwszych strofach z masztem statku, minaretem, padyszachem i archaniołem. Do kluczowych zabiegów stylistycznych należy w sonecie ponadto hiperbolizacja. Wszystkie zestawienia z tego ciągu sytuują Czatyrdah w porządku wertykalnym, dwa pierwsze – w sposób dosłowny (porównania z masztem statku i wieżą przy meczecie, wskazujące na jego znaczne wyrastanie ponad grunt), dwa ostatnie – metaforycznie (nazwanie władcą kraju islamskiego i najwyższym rangą aniołem w tradycji chrześcijańskiej sugeruje jego górowanie nad światem, rządzenie okolicą). Sowinski zachowuje wszystkie cztery elementy tego łańcucha, ale w postaci zmodyfikowanej, za każdym razem w inny sposób: pisze o maszcie, ale już nie „krymskiego statku”, lecz po prostu „krymskim” (rezygnując z perspektywy morskiej i traktując maszt szeroko jako dowolny pionowy drzewiec), o minarecie, ale nie „świata”, lecz „wszechświata” (wypowiadając się jeszcze bardziej podniosło niż autor i rozszerzając „władanie” Czatyrdahu na przestrzenie kosmiczne), o padyszachu, lecz nie po prostu „gór”, ale „gór wspaniałym padyszachu” (wprowadzając dodatkowy epitet wartościujący z pozytywnym przekazem), wreszcie nie o „Gabrielu pilnującym edeńskiego gmachu”, ale krótko o „strażniku Edenu” (przypuszczalnie uznając wymienienie imienia za niepotrzebne powtórzenie informacji i w rezultacie osłabiając osadzenie w porządku sacrum). Inne jest również rozmieszczenie każdego elementu w strukturze wersowej: w tekście źródłowym pojawiają się one w wersach drugim, trzecim (jednocześnie dwa: minaret i padyszach) i szóstym, gdy tymczasem w przekładzie w wersach pierwszym, czwartym (te same dwa) i piątym. Ma to związek z skłonnością tłumacza do upraszczania składni, w tym z rezygnacją z przerzutni na styku czterowierszy.

Z sonetu wyłania się wizja przyrody jako jedności, złożonej nie tylko z tego, co dla człowieka przyjazne, ale też z tego, co przykre. Tym, co doskwiera człowiekowi, jest znój, mgła, szarańcza i giaur, przez tłumacza wymienione, po pierwsze, w innej kolejności (mgła, giaur, znój, szarańcza), oraz, po drugie, z pominięciem obecnego w oryginale dopowiedzenia, jaką przykrość powodują szarańcza i giaur. Czatyrdah występuje w roli łącznika między ziemią i niebem, „drogmana stworzenia” (to piąty element wspomnianego ciągu porównaniowo-peryfrastycznego i jedyny w trójwierszach), o podstawie wyrastającej z ziemi i szczycie skrytym wysoko w niebie, jakby nagle wystrzelający w górę. Taki wydzźwięk na ostatnia strofa sonetu, którą Mickiewicz kończy przywołaniem Boga, którego Sowinski woli pozostawić w sferze domysłu. Jak widać, wybory rosyjskiego tłumacza nie uwzględniły wszystkich aspektów przekazu autora albo uwzględniały je w zmodyfikowanej postaci, w sposób zredukowany lub rozszerzony, niemniej całościowa

wymowa i kształt artystyczny utworu Mickiewicza wydają się być zachowane dla czytelników.

Powyższe rozważania zbudowane były według klasycznej zasady „od ogółu do szczegółu” (ściślej: „od kontekstu do tekstu”) i ten sam układ zostanie zachowany w ich podsumowaniu, skupionym wokół pytania, czy „Podarok biednym” można uznać jedynie za inicjatywę lokalną?

Odpowiedzi na nie – jak się okaże, zdecydowanie przeczącej – dostarcza przegląd etapów pracy redakcyjnej nad odeską publikacją oraz działalności literackiej Afanasija Sowinskiego, tłumacza zamieszczonego w niej sonetu *Czatyrdah*. Wystarczy zrekonstruowanie drogi wierszy Wiktora Tieplakowa na łamy almanachu, starań o nie (i o wiele innych utworów) Roksandry Edling, znakomicie zorientowanej – jak widać to na przykładzie wzmianki o wydawanym od 1831 roku moskiewskim czasopiśmie literacko-społecznym „Teleskop” – w bieżącej produkcji wydawniczej w różnych ośrodkach, aby stwierdzić, że spojrzenie pomysłodawców publikacji wykraczało daleko poza sprawy i cele lokalne, chociaż jednocześnie ściśle się z nimi łączyło. Można mówić o siatce znajomości i powiązań, które Edling i Jelizawieta Woroncowa miały w rozmaitych zakątkach państwa. Wielu przedstawicieli życia literackiego i kulturalnego przybywało zresztą w różnym czasie, charakterze i okolicznościach do Odessy. Wręcz nie przystoi mówić więc o Odessie i inicjatywach kulturalnych w tym mieście jako o lokalnych czy prowincjonalnych. Zarówno fizyczny, jak i intelektualny „ruch” do Odessy i z Odessy był zapisany niejako w naturze tego miasta, dużego portu nad Morzem Czarnym, prężnego ośrodka kulturalnego, barwnego miejsca spotkań różnych narodowości, kultur i wyznań, nawet stylów życia. Warto dodać w tym kontekście, że rodzeństwo Aleksander Sturdza i Roksandra Edling miało pochodzenie mołdawskie, a Jelizawieta Woroncowa była córką Franciszka Ksawerego Braniczkiego. Ruch pomiędzy obszarami południowymi i północnymi państwa rosyjskiego jest zauważalny także w działalności publikacyjnej Sowinskiego, który oprócz czterech pozycji w odeskim almanachu ma w dorobku przekład ody Horacego i wiersz o Nikołaju Ozierowie, zamieszczonych w 1818 roku w petersburskim miesięczniku „Soriewnowatel’ Prosweszczenia i Błagotworienia” („Соревнователь Просвещения и Благотворения”)⁴².

Nie zmienia jednak to faktu, że nie należy on do grona najbardziej rozpoznawalnych tłumaczy poezji Mickiewicza na język rosyjski, tak jak w oryginalnej poezji nie jest czołowym przedstawicielem romantyzmu w Rosji. Daleko mu

⁴² [Гориций], *Перевод XII. Горациевой оды из I. Книги*, [Пер. А. Савинский], „Соревнователь Просвещения и Благотворения” 4/1818, с. 97–98; [А.] Савинский, *На кончину Озерова*, „Соревнователь Просвещения и Благотворения” 5/1818, с. 216–218.

pod względem odkrywczości i doskonałości artystycznej choćby do Piotra Wiaziemskiego, najlepiej znanego tłumacza *Sonetów krymskich* i jednej z czołowych postaci romantyzmu rosyjskiego oraz polsko-rosyjskich związków literackich, ale przecież, jak zasadnie pisał Sergiusz Kułakowski, którego słowa posłużyły wyżej za motto, „rzeczą ciekawą jest, że rosyjscy tłumacze Mickiewicza [...] czasem stali na uboczu dróg literackich”.

Bibliografia

- Dąbrowska M., *Dobroczynność w Rosji w świetle publikacji w czasopismach i almanachach literackich pierwszej połowy XIX wieku*, „Studia Rossica Posnaniensia” XLV/2020, nr 2, s. 55–65.
- Dąbrowska M., *Pisarki rosyjskie. Wokół artykułu Iwana Kiriejewskiego z 1833 roku*, [w:] *Kobiety w Europie Środkowo-Wschodniej w perspektywie interdyscyplinarnej*, red. J. Getka, I. Krycka-Michnowska, Warszawa 2020, s. 151–161.
- Jakóbiec M., «Адам Мицкевич „Сонеты”». Издание подготовил С.С. Ланда, Ленинград 1976, Издательство «Наука», „Pamiętnik Literacki” 1/1978, s. 326–340.
- Kleiner J., *Mickiewicz*, t. 1: *Dzieje Gustawa*, Lublin 1995.
- Kułakowski S., *Dzieła Adama Mickiewicza w przekładach na język rosyjski*, „Kamena” 10/1934, s. 180–182.
- Maślanka J., *Nieznany list Puszkina*, „Pamiętnik Literacki” 1–2/1956, s. 179–188.
- Polska literatura piękna od XVI w. do początku XX w. w wydawnictwach rosyjskich i radzieckich*, t. 3: *(Adam Mickiewicz. Bibliografia przekładów i literatury krytycznej w języku rosyjskim wydanych w latach 1825–1981)*, red. I. Kurant, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988.
- Sonet polski. Wybór tekstów, wstęp i objaśnienia* W. Folkierski, Kraków 1925.
- Publiusz Wergiliusz Maro, *Eneida*, przekł. T. Karyłowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1981.
- Zgorzelski C., *O sztuce poetyckiej Mickiewicza. Próby zbliżeń i uogólnień*, Warszawa 1976.
- [Б.п.], 129. «Подарок прекрасному полу». Стихотворения А. Савинского. Москва. В университетской тип. 1846, „Отечественные записки” 52/1847, отд. 6, с. 68.
- [Б.п.], *К младенцу в колыбели*, [Пер.] А. Совинский, „Подарок бедным” 1834, с. 119.
- [Б.п.], *Надпись к источнику, текущему из скалы. (С немецкого)*, [Пер.] А. Совинский, „Подарок бедным” 1834, с. 119.
- М. П. Алексеев, *Новое письмо Пушкина*, „Известия Академии Наук СССР. Отделение литературы и языка” XV/1956, вып. 3, с. 250–254.
- Ю.Б. Балашова, *Специализированные разновидности альманаха (историко-типологическая модель)*, „Вестник университета Российской академии образования” 2/2009, с. 36–39.

- В. Белинский, *Одесский альманах на 1840 год. Одесса 1839*, [w:] Его же, *Полное собрание сочинений*, т. 4: (Статьи и рецензии 1840–1841), Москва 1954, с. 120.
3. Бориневич-Бабайцева, *Пушкин и одесские альманахи*, [w:] Пушкин. Статьи и материалы, ред. М.П. Алексеев, вып. 2, Одесса 1926, с. 51–69.
- V.V.V. [В. Строев], *«Подарок Бедным. Альманах на 1834-й год»*. Одесса 1834, „Северная пчела” 128/1834, с. 509.
- [Е.К. Воронцова], *Е.К. Воронцова – Пушкину*. 26 декабря 1833 г. Одесса, <http://pushkin-lit.ru/pushkin/pisma/pushkinu-868.htm> [dostęp: 31.08.2022].
- [Гориций], *Перевод XII. Горациевой оды из I. Книги*, [Пер. А. Савинский], „Соревнователь Просвещения и Благотворения” 4/1818, с. 97–98.
- И. Киреевский, *О русских писательницах. (Письмо к Анне Петровне Зонтаг)*, „Подарок бедным” 1834, с. 120–151.
- Крымские сонеты Адама Мицкевича в русских переводах пушкинского времени*, Ред. О. Авилова, Ю. Ульянова, Москва 1998.
- С.С. Ланда, *Примечания*, [w:] А. Мицкевич, *Сонеты*, Ред. С.С. Ланда, Ленинград 1976, с. 301–338.
- Л. Лісунець, *Жінки-благодійниці як засновниці літературних альманахів «Подарок бедным» та «La Queteuse» в Одесі*, „Актуальні проблеми вітчужняної та всесвітньої історії” 17/2014, <https://periodicals.karazin.ua/apvvi/article/view/497> [dostęp: 29.08.2022].
- А. Мицкевич, *Сонеты*, Ред. С.С. Ланда, Ленинград 1976.
- [А. Мицкевич], *Утро и вечер*, Пер. А. Совинского, „Литературные листки” (Прибавление к „Одесскому вестнику”) 31-32/1833, с. 279–280.
- [А.] Мицкевич, *Чатырдаг. 13-й Крымский Сонет Мицкевича*, [Пер.] А. Совинский, „Подарок бедным, альманах на 1834 год”, изданный Новороссийским женским обществом призрения бедных 1834, с. 117.
- М.Л.М., *Краткая историческая выписка об ожидаемой в 1835 году комете*, „Подарок бедным” 1834, с. 159–174.
- П.Т. Морозов, *Праздники Рождества Христова и Новый год в Одессе*, „Подарок бедным” 1834, с. 90–102.
- Одесса в 1834 году. По материалам газеты «Одесский вестник» 1834 г.*, <https://museum-literature.odessa.ua/ru/project/odessa-v-1834-godu-po-materyalam-gazety-odesskyj-vestnyk-1834-g/> [dostęp: 29.08.2022].
- И.Е. Прохорова, *Альманах «Подарок бедным» (1834) и гендерный подход в историко-журналистских исследованиях*, „Медиаскоп” 3/2016, <http://www.mediascope.ru/node/2162> [dostęp: 1.09.2022].
- А.И. Рейтблат, *Литературный альманах 1820–1830-х гг. как социокультурная форма*, [w:] *Новые безделки. Сборник статей к 60-летию В.Э. Вацууро*, Ред. С.И. Панов, Москва 1995–1996, с. 167–181.
- [А.] Савинский, *На кончину Озерова*, „Соревнователь Просвещения и Благотворения” 5/1818, с. 216–218.

- С.В. Сафонов, *Этна (отрывок из путевых записок, веденных в 1830, 1831 и 1832 годах, „Подарок бедным” 1834, с. 182–196.*
- Н. Смирнов-Сокольский, *Русские литературные альманахи и сборники XVIII–XX вв.,* Москва 1965.
- А. Совинский, *Сиротка, „Подарок бедным” 1834, с. 118.*
- А.С. Стурдза, *О частной благотворительности, „Подарок бедным” 1834, с. 1–18.*
- А.С. Стурдза, *О благотворительности общественной, „Подарок бедным” 1834, с. 19–43.*
- С.П. Шевырев, *Глаза Италии, „Подарок бедным” 1834, с. 178.*
- [Р.С. Эдлинг], *Письма гр. Р.С. Эдлинг к В.Г. Телякову, „Русский библиофил” 5/1916, с. 18–28.*

Magdalena Dąbrowska

University of Warsaw

THE ODESSA ALMANAC “PODAROK BIEDNYM” – (NOT ONLY) MICKIEWICZ’S TEXTS AND CONTEXT

Summary

The paper presents the benevolent almanac “Podarok biednym” and the translation of the sonnet *Tschatir Dagh* (*Crimean Sonnets*, sonnet 13) by Adam Mickiewicz, published in it. “Podarok biednym” was published in Odessa in 1834 (the motto was a quotation from the *Aeneid* by Virgil: “Miseris succurrere disco”) by a women’s benevolent society (R. Edling, Y. Vorontsova). The translator of the sonnet *Tschatir Dagh* was Afanasy Sovinskiy (Savinskiy), a poet, teacher from the city of Nezhin, translator of the antient and German poetry. There’re discussed the contents of the almanac (role of Mickiewicz’s sonnet) and the properties of the translation of the sonnet (versification, poetics, meaning, translation strategies and techniques). This article presents the findings of a comparative literary study (literary relations in the first half of the 19th century).

Keywords: „Podarok biednym”, almanac, Odessa, Crimea, *Tschatir Dagh*, Adam Mickiewicz, Afanasy Sovinskiy.